

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

MOPHATO 12

SETSWANA PUO YA GAE (HL)

PAMPIRI YA NTLHA (P1)

NGWANAITSEELE 2010

MADUO: 70

NAKO: 2 diura

Pampiri e, e na le ditsebe di le 10.

DITAELO

1. Pampiri e, e arogantswe ka dikarolo di le THARO:

KAROLO YA A:	Tekatlhaloganyo	(30)
KAROLO YA B:	Tshosobanyo	(10)
KAROLO YA C:	Tiriso ya puo	(30)
2. Buisa ditaelo TSOTLHE ka kelotlhoko.
3. Araba dipotso TSOTLHE.
4. Simolola karolo NNGWE le NNGWE mo tsebeng e NTŠHWA.
5. Thala mola morago ga karolo nngwe le nngwe.
6. Dinomoro tsa dikarabo di tlhagelele jaaka di ntse mo pampiring ya dipotso.
7. Tlogela mola mo magareng a dikarabo tsa gago.
8. Kwala sentle ka mokwalo o o buisegang.
9. Tlhokomela mopeleto le popego ya dipolelo.

KAROLO YA A: TEKATLHALOGANYO**POTSO 1****1.1 Buisa temana e e latelang mme morago o arabe dipotso.**

Madume, ke a lo dumedisa Batswana tlhe. Tihwayang tsebe lona matona a puso ya ka moso. Re bona mathata, mpuru o faretswe. Bana ba Aforika lesedi le gorogile le tlhatloga bophirima, makgoa a lerile puo ya Seesimane. A re tlhokomeleng thata, baleri ba lesedi le. Re se latlhe segarona. Re lebalebe ka gotlhe. Bašwa e kete re tshwarwa ke kgofe, re itshetse moriti o o tsididi. Re se ka ra wela re ithute ka nnete. O buile motswana a re: "Tau ga e je ngwana e sa mo tsala." A re, "poo go bewa ya kgomo ya motho e a ipaya". A re tlogeleng go ikgwela mathe. Moremogolo go betlwa wa taola, wa motho o a ipetla. Re nnetse go iphaga dibese re bolaya puo le setso sa rona. A re ipeleng ka setso sa Setswana sa rona.

Balekane kana tota re tshwanetse ra rata moaparo wa rona wa setso. One re ka se o apare letsatsi le letsatsi. Sentlente re o apara ka malatsi a a kgethegileng. Tota ke raya ka malatsi a a tlhaoletsweng setso. Gape re ka naganisana gore le mo malatsing a lenyalo re lebaleng go apara lesira la sekgoa mme monyadi le monyadiwa gammogo le basetsana ba apare Seaforika ka re le mo Aforika, re sa ipelaele. Gona jaanong boitseanape bo ile kwa godimo. Se setona re ka nagana sentle gore re ka tlhabolola jang moaparo o gore o tshwanele segompiono jaaka makgabe, serampheetšhane, tshega, motlokolo le seope.

Bakaulengwe, dijo di aga mmele. Nna ka esi ke nagana gore malwetse a tshwana le sukiri, kgatelelo ya madi le bolwetse jwa pelo a tlholwa ke mefuta ya dijo e e jewang mo malatsing a. Dijo jaaka dikabu, morogo wa thepe, lerotho le wa dinawa, mesutlhwane le bogobe jwa logala di siametse mebele ya rona. Ke lo itsise gore mae, diphilo le lela le letelele ke dijo tsa setso. Tsona ga di a tshwanela go jewa bogolosegolo ke bana ba basetsana. Mae a dira gore ngwana a nne le keletso ya thobalano mo dingwageng tsa gagwe tsa bošwa. Ka jalo, selo se se kotsi. Telele yona e dira gore ngwana a tsalwe ka mohubu o motelele. Re a itse gore sentlente ngwana ga a tshwanelwa ke go nwa bojalwa. Ka Setswana o sielwa go le gonnye fela gore madi a tsamaele ka bonako. Bojalwa jwa mabele mabelegabatho bo itekanetse e le ruri. Ga bo a tshwanela go kopakopanngwa le dilo tse dingwe. Mabele ke sejo, ka jalo bojalwa jwa mabele bo siametse mmele wa bagolo.

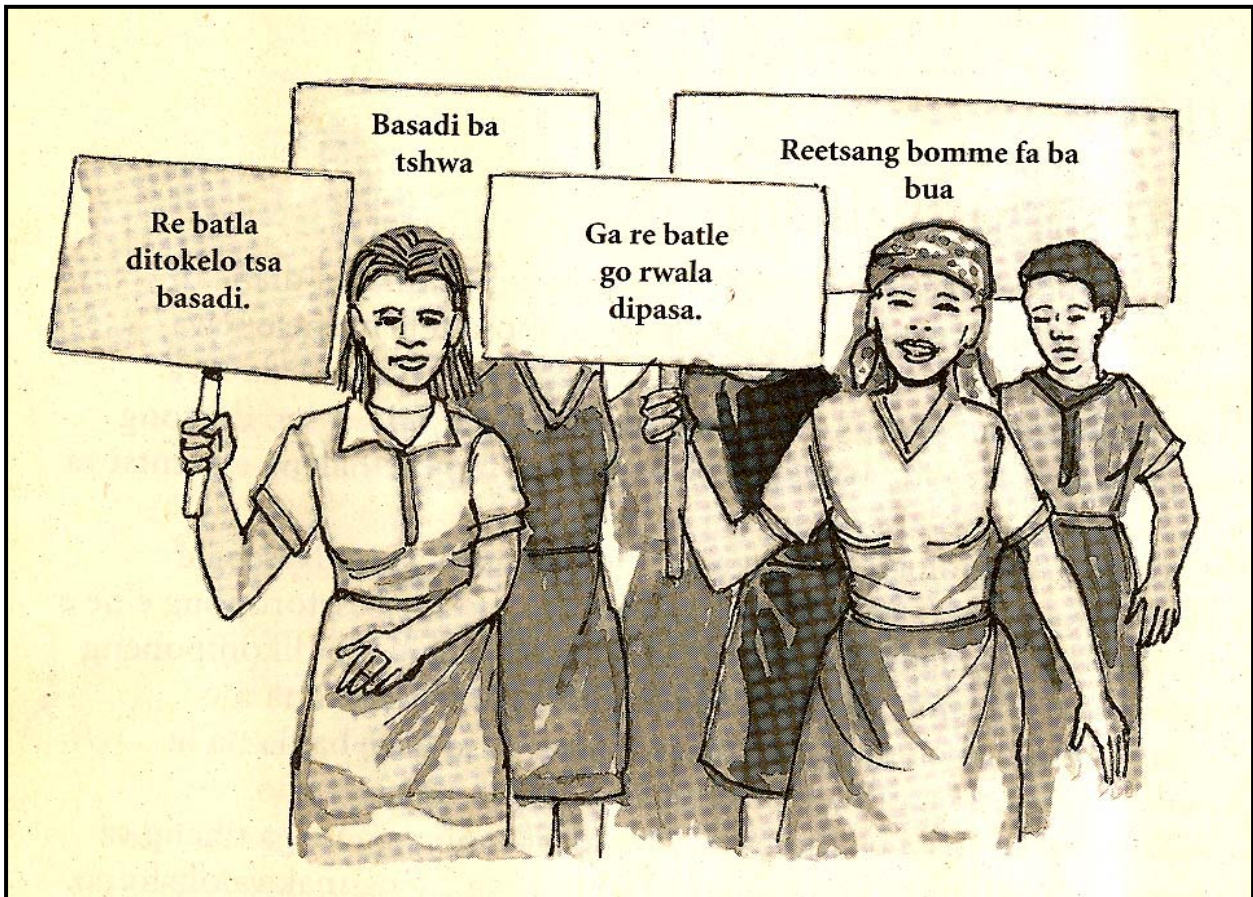
Ka re le Maforika re na le tumelo ya Seaforika, re tshwanetse go apaya bojalwa jwa Setswana, mme e re re ise re tlhotlhe re siele badimo ba rona gore ba re robaletse ditlhokwa, mme ba re bulele ditsela. Le jwa morula bo siame ka bo sa pekanngwe le sepe. Morula ke semela mme bojalwa jo ga bo na dithapolo fa bo nowa sentle. Bagaetsho kana ditswammung di itekanetse. Tsona ga di a kopanngwa le sepe. Melemo e re e fiwang kwa maokelong e kopantswe le dikhemikhale tse dintsi ka jalo e mengwe ya yona e na le ditlamorago tse di sa nnang sentle. Melemo ya setso re tshwanetse go e newa ke ngaka ya setso ya ditaola le e e tshotšhwa, yona ga e epiwe fela fela. Go na le ditsela tse di latelwang fa e epiwa.

Moriti wa moepi ga o a tshwanela go wela mo godimo ga molemo o o epiwang le fa e le go katela mosima mo molemo o tswang teng. Itse gore melemo ya setso e a rufelwa gore o se ka wa ema meno makitla.

[Nthute Ngwao, Selekanye Scribe]

- 1.1.1 Temana e e fa godimo e bua ka ga eng? (1)
- 1.1.2 Ke lesedi lefe le le lerilweng ke basweu mo Aforika? (2)
- 1.1.3 Tlhalosa gore setso le dingwao tsa rona di ka somarelwa jang. (2)
- 1.1.4 Naya dikao di le PEDI tsa moaparo wa setso go ya ka temana. (2)
- 1.1.5 Go ya ka wena, a ditswammung di siametse mebele ya rona? Tshegetsatsa karabo ka lebaka. (2)
- 1.1.6 A o dumelana le puo ya bogologolo e e reng bana ba basetsana ga ba a tshwanelwa ke go ja mae? (2)
- 1.1.7 Tlhalosa pharologano magareng ga bojalwa jwa setso le jwa sekgoa. (2)
- 1.1.8 A go siame gore o le Moaforika o nyale kgotsa o nyalwe ka lesira la sekgoa? (2)

1.2 Leba setshwantsho se se latelang mme morago o arabe dipotso.

[Le Re tlhabetse, E Rapoo le ba bangwe]

- 1.2.1 Mo bolokong ya ntlha inola lefoko le e seng la Setswana mme o neye lereo le le maleba. (1)
- 1.2.2 Basadi ba ba mo setshwantshong se, ba ngongorega ka ga eng? (2)
- 1.2.3 Go ya ka wena, a basadi fa ba na le dingongorego ba tshwanetse go gwanta kgotsa go botologa? (2)
- 1.2.4 A ke basadi fela ba ba tsholang makwaloitshupo? Tshegetsa karabo ka lebaka. (2)
- 1.2.5 Go ya ka wena, ke ka ntlha ya eng fa basadi ba ba mo setshwantshong ba gana go tshola makwaloitshupo? (2)
- 1.2.6 Puso ya tlhalele e ne e dira eng ka ga batho ba ba neng ba sa tshole makwaloitshupo? (2)
- 1.2.7 Ke goreng moagi mongwe le mongwe wa Aforikaborwa a ne a tshwanetse go nna le lokwaloitshupo? (2)
- 1.2.8 Fa o bona, a puso ya Aforikaborwa e reetsa ditlhokego tsa basadi? (2)

PALOGOTLHE YA KAROLO YA A: 30

KAROLO YA B: TSHOSOBANYO**POTSO 2**

Buisa temana e e latelang ka kelotlhoko, mme morago o e sosobanye ka mafoko a gago. Boleele e nne mafoko a a ka nnang 80 – 90. Tlhokomela gore o se fete palo ya mafoko a a neilweng mme kwa bofelong o neye palo ya mafoko a o a kwadileng.

Ga go na gore re ka bua ka Aforikaborwa o mošwa re sa go sedimosetsa ka Aforikaborwa wa bogologolo. Aforikaborwa wa bogologolo o ne a itsege ka bobusaesi jwa basweu, tlhaolele, kgatelelo le dikhuduego. Kana fa o busa lefelo lengwe ka mokgwa mongwe, go tlhokega gore o nne le bathusi, baganetsi, le ba ba mo magareng. Selo se se kailweng se, se thusa gore tsamaiso ya gago e lolame gape e se ka ya gatelela ope. Jaanong mo Aforikaborwa go nnile le puso ya kgatelelo ya bobusaesi, le go tlhola merafe go bathobasweu, go tloga ka bo 1860 go fitlha ka bo 1994. Mo tsamaisong ya puso, basweu ba Aforikaborwa ba ne ba ja, ba bo ba imona ka letlepu la Aforikaborwa ba le bosi. Lerumo le lerojana la lona, le amogile mothomontsho bontsi-ntsi jwa temo le lefatshe le le seng kana ka sepe. Lefatshe fa o le amogilwe, go raya gore o amogilwe metsi, dijo, taemane, gouta, koporo le tse dingwe. Se, se bontsha gore le fa gona jaanong bantsho ba tsere puso mo go basweu, bona ba ntse ba tshotse le go laola leruo la Aforikaborwa.

Go a bonagala ka gonne bontsi jwa batho ba humanegile le go tlhoka ditiro mo pusong ya temokerasi e ba neng ba gopola gore ba tlile go tshela botoka mo go yona. Mo pusong ya bogologolo ya basweu, batho ba ne ba na le ditiro, mme seo, se bontsha gore leruo la naga le mo go bona.

Bohuma jo, bo tseneletse mo e leng gore le puso e leka bojotlhe go tokafatsa maemo a. Go na le madi a a amogelwang ke bagolo, batho ba ba lwalang le ba ba golofetseng. Go leka go fedisa bohuma, puso e tshwanetse e nne le seabe se se jaaka go neelana ka ditiro, go ruta batho ka dikgwebopotlana, go rotloetsa bašwa go ithuta le go neelana ka melao e e rileng go thibela pelegi. Ga go selo se se utlwisang botlhoko jaaka bohuma. Mme ka jalo, sengwe se tshwanetse go dirwa.

[Setswana Tota, SJ Diutlwileng]

PALOGOTLHE YA KAROLO YA B: 10

KAROLO YA C: TIRISO YA PUO**POTSO 3**

3.1 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Ya re a mpotsa ka bona, ka itsheka dikeledi, ka gadimela gosele jaaka e kete ga a ise a ke a bue le nna. Ka fophola gape felo gongwe fa mosamelong wa me, ke sa lebelela, ka ntsha sekarete ka goga mesi e meraro monagano wa me o se yo fa go nna. Ka gakologelwa dilo di le dintsi mo nakong e khutshwane. Tiragalo e e botlhoko. Ya re a letse a gorogile, ka tsoga ke tla, mme ra robatswa mo phaposing re le babedi fela le mororo malao a le mane.

Ya re ke busa matlho – ga ke itse gore morago ga nako e e kae – ka fitlhela a ntebile jaaka ngwana yo ke kileng ka mmona a letetse dijo go twe di tla tloga di tsholwa. Ena o ba bitsa bonolo fela a re, Matheri. A sa itse fa re ne re tsamaya mo sekgweng se se kitlaneng. Re tsamaya re salane morago jaaka bana ba tshipa, tsela re eta re e fenosa jaaka makanyana a latetse dinamane.

Sefatlhego sa gagwe sa sulafala. Ya re ke leba kwa mojako ka bona Mooki a tla ka lemao jaaka metlha. A bua a sa le kgakala. "Ka pele, Baratang. Aitse o a bo o tla ntia wena." Ya re go mo tsunetsa a sala a imenaka jaaka seboko sa mofero. Ka bona nako ya me gape ya go goga, mme se ke a bona sa mo fa nako ya potso e e ntseng e mo tshwenya. "E le gore Sejene, le fa le le mo motlhaleng wa Matheri mo sekgweng se se kitlaneng, o nna o goga fela jaana?" Ya re ke se tima, ka bona a nteba menwana ka go e utswa. Ka itse gore o bone dipabatso tse di mo monwaneng wa kgonotšwe le wa supabalo.

[Botshelo kwa Melelwaneng, BD Magoleng]

3.1.1 Dirisa leemedi 'ena' mo dipolelong tsa gago jaana:

(a) Sediri (1)

(b) Sedirwa (1)

3.1.2 Nopola matlhaodi a MABEDI mo dipolelong tse di latelang o bo o a dirise mo dipolelong tse o di itlhametseng.

(a) Ka ntsha sekarete ka goga mesi e meraro monagano wa me o se mo go nna. (2)

(b) Ka gakologelwa dilo di le dintsi mo nakong e khutshwane. (2)

3.1.3 Dirisa makgethi a a latelang mo dipolelong tsa gago:

(a) Gosele (1)

(b) Gongwe (1)

- 3.1.4 Mafoko a a thaletsweng a dirisitswe jaaka madirimatlhaedi, a dirise mo dipolelong tse o itlhametseng tsona jaaka madiritota.

Ya re a letse a gorogile, ka tsoga ke tla, mme ra robatswa mo phaposing re le babedi fela le mororo malao a le mane.

(2)

- 3.1.5 Fa tlhaloso ya maele a a latelang jaaka a dirisitswe mo temaneng.

(a) Go busa matlho

(1)

(b) Go itsheka dikeledi

(1)

- 3.1.6 Feleletsa seane se se latelang:

Bana ba tshipa ...

(1)

- 3.2 Buisa temana e e latelang, mme morago o arabe dipotso.

Go goga ga go a siamela mmele wa gago ka gope. Kotsi ya teng le fa e sa bonagale ka bonako e ka bolaya. Go na le gona gore motho a goge ka go bo a hema mosi o o bakiwang ke motho yo o gogang. Mokgwa o wa go goga le ona o kotsi thata. Kotsi ya ntlha ya go goga ke gore go ka go tsena mo mading. Se se kaya gore o go tlwaela mo e leng gore go nna popota go tlogela.

Go na le mabaka a le mantsi a a dirang gore batho ba simolole go goga. Bangwe ba simolola ka ntlha ya go kgatlha ditsala bogolo thata kwa sekolong, ba bangwe ba gopola gore go kaya go nna mo dinakong fa ba bangwe ba dumela gore go fokotsa go imelega mo monaganong le mo mmeleng.

Go goga go ntshofatsa meno, mme matsogo le dinala le tsone di a ntshofala. Gape go goga go baka kankere ya dithwe di le dintsi tsa mmele go akaretsa leleme, mometso, makgwafo le setlha. Le fa mefuta e mengwe ya kankere e sa bolaye, kankere e ka bolaya fa e sa lemogwe ka bonako. Go tsaya lebaka la dingwaga di le dintsi pele kankere e itlhagisa.

Go goga go baka malwetse a a amanang le go thibana ga maroba a dithwe tse di dirisetswang go hema. Malwetse a, a tshwana le bolwetse jwa asema mo motho a nnang le bothata jwa go hema. Kwa bofelong motho o tshwanelwa ke go dirisa dipompo le mowa wa okisijene gore a kgone go hema. Motho yo o ntseng jaana ga a kgone go dira, go tsenela tsa metshameko kgotsa go itlhokomela fa bolwetse bo setse bo etegetse.

[Setswana se se Monate, MM Dipale le ba bangwe]

- 3.2.1 Naya malatodi a mafoko a a ntshofaditsweng mo dipolelong tse di latelang:

(a) Se se kaya gore o go tlwaela mo e leng gore go nna **popota** go tlogela.

(1)

(b) Bangwe ba simolola ka ntlha ya go **kgatlha** ditsala bogolo thata kwa sekolong.

(1)

3.2.2 Bolela gore matlhalosi a a sekamisitsweng mo dipolelong tse di latelang a dira tiro efe go ya ka moo a dirisitsweng ka gona.

(a) Kotsi ya teng le fa e sa bonagale ka *bonako* e ka bolaya. (1)

(b) Bangwe ba dumela gore go fokotsa go imelega mo *monaganong*. (1)

3.2.3 Kwala polelo e e latelang ka pakapheti.

Go tsaya lebaka la dingwaga di le dintsi pele kankere e itlhagisa. (1)

3.2.4 Dirisa mafoko a a latelang mo dipolelong tsa gago go bontsha bokao jo bo farologaneng le jwa temana.

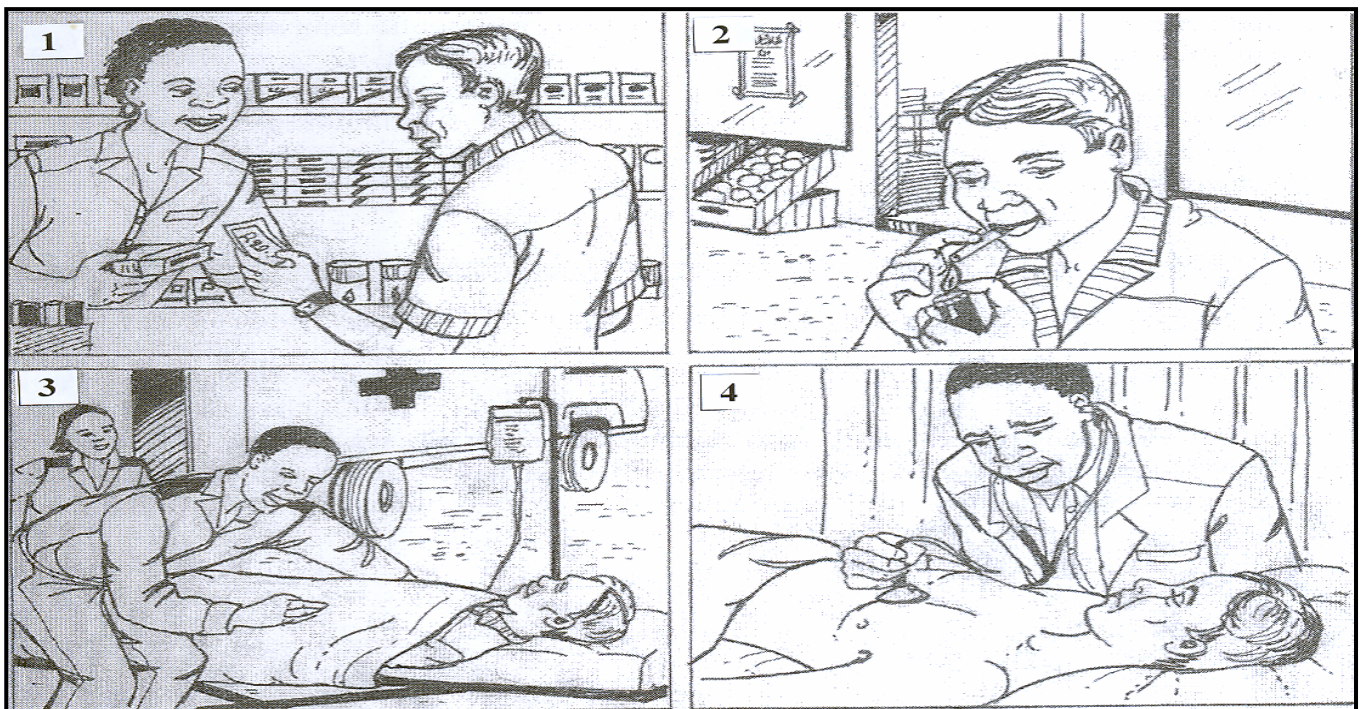
(a) Nna (1)

(b) Setlha (1)

[20]

POTSO 4

Leba setshwantsho se se latelang, mme morago o arabe dipotso.

[Monate wa Setswana, DS Matjila le ba bangwe]

4.1 A go goga motsoko go siame? Tshegetsa karabo ya gago ka lebaka. (2)

4.2 Ke ka ntlha ya eng fa tlhotlwa ya motsoko e tlhatloga ngwaga le ngwaga? (2)

4.3 Mosola wa sejanaga se o se bonang mo setshwantshong se ke ofe? (2)

- 4.4 Fa o bona, motho yo o gogang motsoko mo setshwantshong se a ka thusiwa jang? (2)
- 4.5 Ke eng se se go lemosang gore motho yo o mo sethwantshong sa bone ke ngaka? (2)
- [10]**

PALOGOTLHE YA KAROLO YA C: 30
PALOGOTLHE: 70